

Milena Dulanović
Nebojša Petrović¹

Filozofski fakultet,
Beograd

BLIC SEĆANJA - SEĆANJA NA IZUZETNE DRUŠTVENO-POLITIČKE DOGAĐAJE

Izrazito živa, precizna, detaljna i dugotrajna sećanja koja nastaju nakon nekog neočekivanog, značajnog i emocionalno snažnog događaja, poznata su pod nazivom blic sećanja. U radu je predstavljeno ispitivanje sećanja na dva izuzetna društveno-politička događaja u našoj zemlji, smrt nekadašnjeg predsednika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije Josipa Broza Tita i nekadašnjeg premijera Republike Srbije Zorana Đinđića. Uzorak čini 123 ispitanika, oba pola, iznad četrdeset godina starosti, iz pet gradova Srbije. Podaci su prikupljeni kroz polustandardizovani intervju koji je na osnovu prethodno prikupljenih teorijskih znanja o blic sećanjima oblikovan za potrebe ovog istraživanja. Kvalitativnom analizom odgovora ispitanika, samoprocenom sećanja i procenom od strane dva nezavisna procenjivača utvrđeno je da data sećanja zadovoljavaju neophodne karakteristike, kako bi ih odredili kao blic sećanja. Potvrđena je i vrlo visoka uverenost ispitanika u bogatstvo i „živost“ ovih sećanja, kao i njihova dugotrajnost. Rezultati ukazuju i na postojanje razlika u samoproceni sećanja u zavisnosti od pola ispitanika kao i stava prema ispitivanim političkim figurama, ali ne i od uzrasta i mesta stanovanja.

Ključne reči: blic sećanja, izuzetni događaji, socijalni faktori

¹ Adresa autora:
nebojsa.beograd@gmail.com

Uvod

Sredinom sedamdesetih godina veliku novinu u izučavanje sećanja uneo je Urluh Najser (Neisser, 2003), tvrdeći da socijalni procesi imaju veliki efekat na formiranje i zadržavanje sećanja. Nakon niza istraživanja koja su potvrdila navedene pretpostavke, sećanja se danas izučavaju dvostruko, i kao individualan i kao socijalan fenomen.

Upravo na samoj granici između ličnih i socijalnih karakteristika nalaze se i blic sećanja¹. Blic sećanja predstavljaju izrazito živa, precizna, konkretna i dugotrajna sećanja koja nastaju nakon nekog neočekivanog i emocionalno snažnog događaja (Finkenauer, Luminet, & Gisle, 1997).

Blic sećanja imaju tri osnovne karakteristike: prvo, da su data sećanja veoma detaljna, precizna i „živa“, tj. da osobe ukazuju na veliki broj detalja o okolnostima pod kojima su za navedeni događaj saznali. Druga fundamentalna karakteristika blic sećanja je i sama uverenost ispitanika u njihovu preciznost i svežinu, dok se treća karakteristika odnosi na izuzetnu trajnost ovakvih sećanja, zapravo, ona i nakon dužeg niza godina ostaju na visokom nivou prema navedenoj detaljnosti, preciznosti i svežini, a takođe i samoj uverenosti ispitanika u date karakteristike vlastitih sećanja.

Ovaj fenomen prvi su istraživali Braun i Kalik (Brown & Kulik, 1977), ispitujući sećanje na novembar 1963. kada je ubijen tadašnji predsednik Sjedinjenih Američkih Država Džon Kenedi. Ovaj događaj izazvao je tada pravi šok, kako među stanovnicima Amerike, tako i u svetskoj javnosti. Iako je ispitivanje izvršeno petnaestak godina nakon datog događaja, od 80 ljudi koje su ispitali u svojoj studiji, njih 79 je izvestilo da se sa potpunom jasnoćom seća gde su bili u trenutku kada su čuli vest o ubistvu Kenedija, od koga su je čuli, šta su tada radili, kako su drugi ljudi reagovali kada su čuli tu vest, kakve su bile njihove reakcije i šta su učinili neposredno nakon tog saznanja.

Blic sećanja, odnosno njihova preciznost i bogatstvo i nakon decenija proteklih od trenutka njihovog formiranja, nisu se uklapala u klasične psihološke teorije o pamćenju i zaboravljanju. Kriva zaboravljanja datih sećanja mnogo je manje pod uticajem proteklog vremena nego što je u slučaju drugih tipova sećanja. Otkrivši ovaj fenomen autori su ga poistovetili sa kratkim bljeskom blica fotoaparata na osnovu kojeg ostaje trajno urezana fotografija, po čemu je i dobio naziv. Ali, kako Najser (Neisser, 1982) i mnoga kasnija istraživanja navode uprkos „svežini“ i preciznosti blic sećanja nisu nužno i tačna. Kao živopisno obrazloženje date tvrdnje Najser navodi i sopstveno iskustvo. Naime on se prisećao japanskog napada na Perl Harbor, koji je označio početak Drugog svetskog rata u Americi i 1982. godine napisao sledeće: “Sećam se dobro, slušao sam prenos bejzbol utakmice na radiju.

¹ Flashbulb memories u originalu

Prenos je bio prekinut saopštenjem o napadu i ja sam sleteo niz stepenice da to kažem majci. Ovo sećanje je bilo tako jasno, toliko dugo vremena da nikad nisam pomislio da bi moglo biti dovedeno u pitanje, sve do prošle godine – kada sam saznao da nijedna bejzbol utakmica nije prenošena na radiju u decembru 1941.” (str. 45). Dakle, mnoge nedoslednosti prisutne su i u ovom tipu sećanja, ali jedna od značajnijih distinkcija između drugih tipova i blic sećanja jeste uverenost osoba u njihovu preciznost i tačnost.

Istraživači su pretpostavili da određene karakteristike situacija u kojima se najčešće stvaraju blic sećanja, dakle tokom iznenadnih, emocionalno zasićenih i veoma značajnih događaja koji mogu dovesti do dubokih društvenih posledica, utiču na memorijski mehanizam što prouzrokuje stvaranje jačih veza između aktuelnog događaja i različitih detalja iz okruženja u kojem se osoba nalazila kada je čula datu vest, te i do stvaranja detaljnih i „živih“ sećanja. Braun i Kalik (Brown & Kulik, 1977) su prvi izveli teoriju formiranja blic sećanja, koja je kasnije pod uticajem nalaza različitih istraživanja nadograđivana i redukovana. Kao značajne faktore u nastajanju ovih sećanja navode se neočekivanost, nivo iznenađenja, doživljene značajnosti i posledica koje dati događaj sa sobom nosi, emocije, kao i često ponavljanje i razgovor o datom događaju, bilo sa drugim osobama, bilo kroz medije. Ovi faktori osim što direktno deluju na formiranje blic sećanja, takođe to čine i međusobnom isprepletenošću.

Mnogobrojna kasnija istraživanja omogućavaju formiranje obuhvatnijih modela nastanka blic sećanja (Conway, 1995; Finkenauer, Luminet, Gisle, 1997). Oni u prvi plan ističu ranije znanje i interesovanja, kao i lične stavove osoba, verujući da oni određuju nivo iznenađenja i emocionalnog naboja koji bude u osobi, kao i procene značaja i posledica, a svakako podstiču dalje razgovore, prisećanje o datom događaju, te interesovanje za slične informacije koje nam drugi ljudi i mediji mogu pružiti.

Izuzetni društveno-politički događaji u našoj zemlji

Kao što se iz pregleda istraživanja blic sećanja može zaključiti ona su uglavnom sprovedena nakon smrti, ubistava ili pokušaja ubistava, kao i povlačenja neke značajne političke figure sa vlasti. Iako ne predstavljaju jedine, ovi događaji svakako svojom neočekivanošću, značajem i posledicama koje za sobom ostavljaju, kao i emocijama koje izazivaju, utiču na stvaranje blic sećanja barem kod pripadnika grupa za koja su ti događaji relevantni.

U našoj sredini tokom prethodnih decenija dogodilo se mnoštvo događaja koji bi se mogli trajno urezati u naše pamćenje. Dva izuzetna društveno-politička događaja ispitana u ovoj studiji su smrt tadašnjeg predsednika Jugoslavije Josipa Broza Tita i ubistvo tadašnjeg premijera Srbije Zorana Đinđića. Ova dva događaja, iako

se međusobno značajno razlikuju, naročito po stepenu iznenadnosti, imaju i određene sličnosti, te ih je stoga moguće upoređivati. U oba slučaja reč je o značajnim događajima, koji su uzdrmali celokupnu javnost naše zemlje, o gubicima političkih vođa sa kojima se značajan deo stanovništva identifikuje. Uz to, s obzirom da je reč o dve najviše političke figure svog vremena, njihovi gubici su mogli imati značajne posledice za funkcionisanje same države i za sve njene stanovnike.

Istraživanje

Na osnovu znanja o karakteristikama blic sećanja, uslovima koji prethode njihovom formiranju, kao i karakteristikama navedena dva događaja, pretpostavlja se da su i sećanja ispitanika na date događaje zapravo blic sećanja. Ovim istraživanjem detaljno su ispitane karakteristike sećanja osoba na navedene događaje, kako bismo proverili da li imaju karakteristike koje su blic sećanjima pripisane u literaturi. Ispitana je i povezanosti između blic sećanja i protoka vremena od samog događaja, te ličnog stava, pola, uzrasta i mesta življenja ispitanika kao potencijalnih indikatora ovog konstrukta, čija bi eventualna povezanost omogućila i dodatno rasvetljavanje i bliže određivanje samog pojma blic sećanja, kao i razjašnjavanje kontradiktornih nalaza prethodnih istraživanja. Dva događaja različite vremenske udaljenosti povezana su, dakle, sa različitim političkim orijentacijama, kroz sećanja ispitanika različitog pola i uzrasta, iz različitih gradova naše zemlje.

Metod

Uzorak

U istraživanju je korišćen prigodan uzorak osoba oba pola između 40 i 75 godina starosti, konačan uzorak obuhvatio je 123 ispitanika. Uzorak je sačinjavalo 59 žena i 64 muškaraca. Uzorak takođe čini veoma heterogen skup ispitanika prema obrazovanju i mestu življenja. Ispitivanje je obavljeno u Beogradu (51 ispitanik) i četiri manja grada Srbije (Čačak - 20, Užice - 10, Nova Varoš - 10 i Paraćin - 32 ispitanika).

Varijable i instrumenti

Podaci u istraživanju su prikupljeni putem polustrukturisanog intervjua, koji je ispitivač vodio sa svakim ispitanikom ponaosob. Protokol za vođenje intervjua sačinjen

je na osnovu znanja o fenomenu koji se ispituje, prikupljenih tokom ranijih ispitivanja i u skladu sa problemom, ciljem i hipotezama ovog istraživanja. Intervju je obuhvatao opšte demografske karakteristike ispitanika: godinu rođenja i pol. Potom, sećanje ispitanika na zadate događaje, tj. trenutak kada su čuli za smrt Tita i ubistvo Đinđića. Ispitanici su na date događaje samostalno davali opise, uz povremeno uključivanje ispitivača, radi otklanjanja eventualnih nedoumica i nepreciznosti u iskazu ispitanika. Takođe ukoliko je to bilo potrebno, tj. ukoliko su ispitanici davali „šturu“ odgovore, postavljeno im je šest konkretnih pitanja o datim događajima: 1. Kada ste čuli za dati događaj? 2. Gde ste se nalazili u tom trenutku? 3. Sa kim? 4. Šta ste radili u datom momentu? 5. Od koga ste čuli za dati događaj? i 6. Kako ste se osećali kada ste čuli tu vest? Nakon toga od ispitanika je traženo da pruže svoju procenu tačnosti, obuhvatnosti i „svežine“ datih događaja (na petostepenoj deskriptivnoj skali sa kategorijama 1 – poznato mi je da se dati događaj odigrao, ali ne mogu da se setim kada, gde i od koga sam za taj događaj čuo, 2 – otprilike se sećam datog trenutka („kao kroz maglu“), gde sam se nalazio, kada, i od koga sam čuo, 3 – sa sigurnošću se sećam kada, gde i od koga sam čuo za taj događaj, ali ne mogu da se setim svih detalja, 4 – detaljno se sećam trenutka kada sam čuo za dati događaj, 5 – sećam se izuzetno detaljno i živo („kao da je juče bilo“) tog trenutka).

Da bismo imali određenu objektivnu meru preciznosti, tačnosti i obuhvatnosti odgovora ispitanika na šest konkretnih pitanja o datim događajima, uveli smo i dva nezavisna procenjivača koji su navedene opise sećanja procenili na istoj petostepenoj skali. Što se procenjivačima činilo da su odgovori ispitanika bili precizniji, detaljniji i obuhvatniji, davali su višu ocenu, pri tom ne znajući kako su sami ispitanici procenili svoja sećanja.

Na samom kraju od ispitanika je tražena procena koliko date osobe predstavljaju značajne i/ili pozitivne političke figure u istoriji naše zemlje. Prema svojim opisima stavovi ispitanika o značajnosti i pozitivnosti datih političkih lidera svrstani su u jednu od pet kategorija: 1 - jako negativan stav, 2 - umereno negativan stav, 3 - neutralan stav, 4 - umereno pozitivan stav, 5 - jako pozitivan stav.

Rezultati i diskusija

Bogatstvo, preciznost i „svežina“ sećanja na smrt Josipa Broza Tita i ubistvo Zorana Đinđića

Prema izveštajima ispitanika datih tokom polustandardizovanih intervjuja pronađeno je da kada je reč o prvom događaju, tj. smrti Josipa Broza Tita čak 98.4% ispitanika izveštava gde se nalazilo u trenutku kada su čuli za datu vest, potom 71.5% ispitanika zna sa kim su se nalazili kada su čuli za dati događaj, 93.5% se seća od koga su čuli

da je umro Josip Broz Tito i 94.3% navodi sećanje na osećanja koja su se tom prilikom javila. Jedina karakteristika koje se ispitanici nešto lošije sećaju kada je u pitanju navedeni događaj, jeste aktivnost koju su u datom momentu vršili, čega se sećalo nešto manje od pola ispitanika (48%). Na osnovu navedenih procenata možemo zaključiti da su prema prvom kriterijumu za procenu blic sećanja, njihovoj detaljnosti, preciznosti i „živosti“ na smrt Josipa Broza Tita ovo zaista takva sećanja.

Navedena analiza sprovedena je i sa odgovorima ispitanika o drugom događaju, ubistvu tadašnjeg premijera Srbije Zorana Đinđića. I prema izveštajima ispitanika datih tokom polustrukturisanih intervju sa istraživačem kada je reč o ovom događaju, čak 94.3% ispitanika izveštava gde se nalazilo u trenutku kada su čuli za datu vest, potom 59.3% ispitanika zna sa kim su se nalazili kada su čuli za dati događaj, 88.7% se seća od koga su čuli da je ubijen Zoran Đinđić i 86.2% navodi sećanje na osećanja koja su se tom prilikom javila. Ponovo jedina karakteristika koje se ispitanici loše sećaju kada je u pitanju navedeni događaj, jeste aktivnost koju su u datom momentu vršili, čega se sećala samo trećina ispitanika (35%).

Tabela 1. *Aspekti situacije vezani za događaje*

Različiti aspekti situacije u kojoj su ispitanici saznali za navedene događaje	Vest o smrti Josipa Broza Tita	Vest o ubistvu Zorana Đinđića
gde se nalazilo u trenutku kada su čuli za datu vest	98.4%	94.3%
sa kim su se nalazili kada su čuli za dati događaj	71.5%	59.3%
od koga su čuli za dati događaj	93.5%	88.7%
aktivnost koju su u datom momentu vršili	48%	35%
osećanja koja su se tom prilikom javila	94.3%	86.2%

S obzirom na navedene rezultate, kao i da je od navedenih događaja proteklo puno vremena, 31, odnosno 8 godina, evidentno je da su se dati događaji urezali u pamćenje ljudi, jer je malo verovatno da se oni sećaju i drugih manje značajnih događaja iz tog perioda. Izrazito veliki procenat ispitanika tokom izveštavanja o svojim sećanjima na date situacije navodi veliki broj detalja celokupne situacije u kojima su za navedeno događaje saznali što je i potvrda preciznosti i „živosti“ navedenih sećanja. Zapravo, kada se oba događaja posmatraju jedini element koga su se ispitanici u datom trenutku slabije sećali jeste aktivnost koju su obavljali u momentu kada su čuli ove dve vesti. Na osnovu datih nalaza postavlja se pitanje zbog čega ispitanici sa lakoćom izveštavaju o drugim aspektima sećanja (gde su se nalazili, sa kim, od koga su čuli, kako su se osećali), ali ne mogu da se sete šta su u datom momentu radili. Rezultati slični navedenim nisu pronađeni u drugim istraživanjima na sličnu temu, naime u njima su

istraživači dobijali visoke procenete sećanja i na ovaj aspekt situacije (Brown & Kulik, 1977; Conway, 2009; Finkenauer, Luminet, & Gisle, 1997). Moguće je da je razlog u tome što smo koristili vrlo strog kriterijum procene. Ispitanici su morali da navedu tačnu aktivnost koju su u datom momentu radili, i samo takvi odgovori su kodirani kao pozitivan odgovor na pitanje da li se sećaju šta su radili u trenutku kada su čuli za navedene događaje. Većina ispitanika je verovatno navođena sećanjima na to gde su se nalazili i sa kim i davala odgovore tipa „...da, bila sam kod kuće sa porodicom, tu smo, eto, bili po kući...“, ili „...bili smo kod kuće i gledali TV...“, „...obavljala sam kućne poslove...“, ili „...na poslu, pa obavljao sam tekuće poslove...“. Na insistiranje da se sete šta su konkretno u datom momentu radili, oni uglavnom nisu mogli da pruže odgovor. Time je eliminisana mogućnost da ispitanici nisu navodili konkretne aktivnosti, jer su dati odgovor smatrali nepotrebnim. Takođe, analizom sadržaja odgovora ispitanika zaključeno je da su ispitanici koji su se sećali trenutne aktivnosti uglavnom obavljali neke za njih neuobičajene, upečatljive radnje. S obzirom na dato, moguće je da su aktivnosti koje su ispitanici u datom momentu vršili, bile uobičajene za njih, najčešće radnje koje i svakodnevno obavljaju, te stoga nisu ni uspeli da ih se prisete.

Da bismo dobili što precizniji odgovor na pitanje da li sećanja ispitanika odgovaraju karakteristikama blic sećanja neophodno je da navedena sećanja zadovolje i druga dva uslova, tj. da ispitanici iskazuju uverenost u njihovu preciznost, tačnost i živost, kao i da date karakteristike ostaju na visokom nivou tokom vremena. Kao što je ranije u radu navedeno ispitanici su prilikom intervjuja davali i samoprocene navedenih sećanja u okviru petostepene deskriptivne skale.

Tabela 2: Učestalost odgovora ispitanika prema kategorijama samoprocene sećanja

kategorije samoprocene sećanja / frekvencije (procenat)	Josip Broz Tito	Zoran Đinđić
poznato mi je da se dati događaj odigrao, ali ne mogu da se setim kada, gde i od koga sam za taj događaj čuo	0 (0%)	5 (4.1%)
otprilike se sećam datog trenutka („kao kroz maglu“), gde sam se nalazio, kada, i od koga sam čuo	7 (5.7%)	2 (1.6%)
sa sigurnošću se sećam kada, gde i od koga sam čuo za taj događaj, ali ne mogu da se setim svih detalja	24 (19.5%)	19 (15.4%)
detaljno se sećam trenutka kada sam čuo za dati događaj	36 (29.3%)	35 (28.5%)
sećam se izuzetno detaljno i živo („kao da je juče bilo“) tog trenutka	56 (45.5%)	62 (50.4%)
ukupno	123 (100%)	123 (100%)

Na osnovu rezultata prikazanih u tabeli broj 2. vidimo da se svi ispitanici sećaju trenutka kada su čuli za smrt Josipa Broza Tita; oko 75% ispitanika saopštava da ima izuzetno detaljna sećanja na dati trenutak, a veliki broj njih (45.5%) svoja sećanja opisuje kao izuzetno detaljna i živa. Prosečna vrednost datih samoprocena ispitanika (na skali od 1 do 5) iznosi 4.15.

Kada je u pitanju sećanje ispitanika na trenutak kada su čuli da je ubijen Zoran Đinđić dobijeni su veoma slični rezultati. Datog trenutka se ne seća samo 5 (od 123) ispitanika, ali nasuprot njima čak oko 80 % ispitanika izveštava da se veoma detaljno seća trenutka kada su čuli vest o ubistvu tadašnjeg premijera. Prosečna vrednost datih samoprocena sećanja ispitanika iznosi 4.20.

Kada se uporede dva prethodno navedena događaja i samoprocene ispitanika koje se veoma malo razlikuju (prosečna vrednost samoprocena sećanja ispitanika za prvi događaj iznosi 4.15, a za drugi 4.20) i kada se u obzir uzme vremenska udaljenost datih događaja (od smrti Tita prošlo je skoro 30 godina, a od ubistva Zorana Đinđića 7 godina) možemo zaključiti da su data sećanja ispitanika pored živosti i preciznosti takođe i izrazito dugotrajna.

S obzirom da su oba navedena događaja, od izuzetnog društveno-političkog značaja i posledica, da su praćena jakim emocionalnim reakcijama, i medijski burno praćeni, u skladu sa teorijskim modelima nastanka i održavanja blic sećanja pretpostavljeno je da će i kod ispitivanih osoba biti formirana blic sećanja na date događaje. Ovim istraživanjem navedena pretpostavka je i potvrđena, sećanja ispitanika na situacije u kojima su saznali za ova dva događaja po svojim karakteristikama odgovaraju blic sećanjima.

Razlika između samoprocene tačnosti i bogatstva sećanja ispitanika na smrt Josipa Broza Tita i ubistvo Zorana Đinđića u odnosu na procenu datih izveštaja od strane istraživača

U istraživanju je utvrđena razlika između samoprocene tačnosti i bogatstva sećanja ispitanika na date događaje, u odnosu na procenu datih izveštaja od strane istraživača. Naime tokom ranijih istraživanja ukazano je da su data blic sećanja, kao i druge vrste sećanja, podložna greškama, ali da je za njih karakteristična izrazita uverenost osoba u njihovu preciznost i tačnost, što je potvrđeno i u okviru ovog istraživanja.

Kao što je već navedeno izveštaji ispitanika o sećanjima na navedene događaje prikupljene tokom intervjuva procenjivani su od strane dva nezavisna procenjivača, čije se ocene značajno poklapaju ($r=0.7$), te je tokom daljih analiza korišćena prosečna vrednost procena dva nezavisna procenjivača.

Korelacija procena procenjivača i samoprocena iznosi 0.267 za sećanja na smrt Josipa Broza Tita, dok je korelacija mnogo viša kada je reč o sećanju na ubistvo Zorana

Đinđića i iznosi 0.568 (obe značajne $p < .001$). Rezultati ukazuju da postoji značajna povezanost između procene procenjivača i samoprocene, ali da su vrednosti samoprocena ispitanika značajno više od vrednosti prosečnih procena dva nezavisna procenjivača. Tako je prosečna procena samih ispitanika 4.15 odnosno 4.20, dok po procenjivačima prosečna procena iznosi 2.96 odnosno 2.77. Razlika između oba para vrednosti je statistički značajna na nivou 0.001. Ovim je posredno potvrđena pretpostavka da su data blic sećanja, podložna greškama, nepreciznostima i zaboravljanju, ali da je za njih karakteristična izrazita uverenost osoba u njihovu preciznost i tačnost.

Postoji više uzroka kojima se može pripisati navedena razlika između prosečnih vrednosti procena sećanja od strane dva nezavisna procenjivača i samoprocena ispitanika. Jedna od mogućnosti je da sećanja ispitanika nisu tako detaljna i „živa“ kao što to ispitanici saopštavaju, već su bliža vrednostima procene, ali da postoji visoka uverenost ispitanika u data sećanja koja i utiče na visoke samoprocene istih. Druga mogućnost je da ispitanici nisu mogli da detaljno i precizno izveste o datim sećanjima, što je samim tim rezultiralo nižim vrednostima od strane procenjivača. Pretpostavljamo, da je istina negde na pola puta. Verovatno je da su i procene dva nezavisna procenjivača nešto niže zbog toga što su to samo procene iskaza ispitanika o svojim sećanjima, pri čemu postoji mogućnost da uprkos datoj instrukciji ispitanici nisu želeli ili nisu umeli da dovoljno detaljno opišu ista. Takođe, moguće je i da ispitanici preceњуju detaljnost, preciznost i „živost“ svojih sećanja na navedene događaje.

U okviru izveštaja o sećanjima na date trenutke ispitanika u ovom radu prisutan je veliki broj grešaka, naime veći broj ispitanika je saopštavao da je o smrti Tita čuo 4. maja, tačno u 15.05, za dati iskaz možemo pouzdano reći da nije tačan jer je smrt Josipa Broza objavljena tek oko 18h. Ipak vreme njegove smrti jeste ranije navođeno vreme, pa je moguće da je data informacija dobijena putem medija, ili od drugih osoba iskrivila sama sećanja ispitanika. Slični nalazi dobijeni su i u mnogim drugim istraživanjima, kada je proveravana tačnost sećanja ispitanika test-retest metodom, i ukazano na nekonzistentnost datih sećanja. Ipak, pošto ovim istraživanjem nije bila moguća analiza grešaka sećanja ispitanika i provera njihove konzistentnosti, ranije navedeno može predstavljati samo dodatno zapažanje.

Uticaj sociodemografskih varijabli na sećanja na smrt Tita i ubistvo Zorana Đinđića

U ovom istraživanju je proverena i pretpostavka da pol i starost ispitanika neće uticati na karakteristike samih sećanja, jer su ispitanici događaji od podjednakog značaja,

ne očekivanosti i emocionalnog naboja za pripadnike oba pola i različite starosti, kao i iz različitih krajeva naše zemlje.

Tabela 3: Rezultati provere značajnosti razlike samoprocena sećanja ispitanika u zavisnosti od pola ispitanika

	samoprocena ispitanika					
	smrt Josipa Broza Tita			ubistvo Zorana Đinđića		
	aritmetička		t-statistik	aritmetička		značajnost
sredina	t-statistik	sredina		t-statistik		
ispitanici ženskog pola	4.36			4.39		
		2.447	0.016		45.191	0.043
ispitanici muškog pola	3.95			4.02		

Iz navedene tabele 3 se vidi da postoje značajne razlike u samoproceni sećanja o oba navedena događaja u zavisnosti od pola, na nešto nižem nivou značajnosti ($p < .05$). Žene imaju više samoprocene svojih sećanja u odnosu na muškarce. Identični nalazi dobijeni su i u jednoj skorašnjoj studiji (Morse, Woodward & Zweigenhaft, 2000). Suprotno tome, razlika u zavisnosti od pola ispitanika nije utvrđena prilikom ispitivanja razlika u prosečnoj proceni dva nezavisna procenjivača. Iz navedenog bi se, moglo pretpostaviti da, ako procene sećanja ispitanika od strane dva nezavisna procenjivača posmatramo kao objektivniju, tačniju meru sećanja ispitanika, zapravo u sećanjima ispitanika različitog pola nema razlike, te da osobe ženskog pola precenjiju bogatstvo, preciznost i „život“ vlastitih sećanja i/ili potcenjivanju istih karakteristika sećanja kod muških ispitanika. Ali svakako postoji i mogućnost da se žene zaista bolje sećaju navedenih događaja. U ranijim istraživanjima dobijena je i značajno više procena emocionalnih reakcija (negativnih u datim slučajevima) kod žena, u odnosu na muškarce (Edery-Halpern & Nachson, 2004). Pretpostavlja se da usled drugačijeg vaspitanja muškaraca i žena u zapadnim društvima, osobe ženskog pola češće i otvorenije pokazuju svoje emocije javno, za razliku od muškaraca. Takođe, poznato je da žene češće održavaju dublje socijalne kontakte od muškaraca, pa samim tim i češće razgovaraju o svojim emocijama sa drugim osobama. S obzirom da navedeni događaji izazivaju veoma visok nivo emocionalnog reagovanja, postoji mogućnost i da ono navodi žene (nasuprot muškaraca) na više ponavljanja kroz razgovore sa drugim osobama, za šta je u modelima blic sećanja utvrđeno da utiče na nastanak i održavanje blic sećanja, pa da su samim tim sećanja osoba ženskog pola i zaista detaljnija i

više „živa“ u odnosu na navedena sećanja muškaraca. Takođe moguće je da je i stav ispitanika o datim političkim vođama, za koji je ovim ispitivanjem utvrđena značajna pozitivna korelacija sa samoprocenama sećanja, a u čijim vrednostima je takođe dobijena značajna razlika između muškaraca i žena (osobe ženskog pola izražavaju značajno više vrednosti, dakle pozitivniji stav o navedenim političkim vođama u odnosu na muškarce) ima uticaja na razlike u samoproceni.

U istraživanju nije pronađena razlika niti između samoprocena ispitanika, niti između procena dva nezavisna procenjivača, kada su ispitanici prema starosti bili podeljeni na mlađe i starije (granica je bila 55 godina) ($t(121) = 0.375$; $p > .05$ za samoprocene sećanja na smrt Broza Tita i $t(121) = 0.092$; $p > .05$ za samoprocene sećanja na ubistvo Đinđića; i $t(121) = -1.792$; $p > .05$ za prosečne procene sećanja na smrt Tita i $t(121) = 0.768$; $p > .05$ za prosečne procene sećanja na ubistvo Đinđića). Ne postoji razlika ni ako se ispitanici podele u tri grupe, niti ako uzmemo dve kontrastne grupe.

U drugim istraživanjima povezanosti uzrasta ispitanika sa blic sećanjima postoji mnoštvo kontradiktornih nalaza. Neki istraživači dobijaju razliku u korist mlađih ispitanika, čija sećanja na izuzetne događaje su bogatija i preciznija od sećanja starijih osoba. Dati nalaz pokušavaju da objasne funkcijama različitih delova mozga koji učestvuju u stvaranju i konsolidaciji blic sećanja, a prirodno propadaju starenjem. Međutim, navedene pretpostavke još uvek nisu potvrđene. Takođe, postoji i jako veliki broj ispitivanja u kojima nije dobijena značajna razlika sećanja mlađih i starijih ispitanika. Ni u ovom istraživanju navedena razlika nije dobijena. Mada su, posebno zbog vremena Titove smrti, u uzorak ušle osobe iznad četrdeset godina starosti, dok su u navedenim ranijim radovima ispitanici bili dosta mlađi.

Odnos vremenske distance i blic sećanja

Istraživanjem je proverena i pretpostavka da će u zavisnosti od vremenske distance, sećanje na ubistvo Đinđića biti bogatije, preciznije i tačnije, jer se dati događaj odigrao mnogo skorije.

Kada se uporede već iznete prosečne vrednosti samoprocene ispitanika o navedena događaja (prosečna vrednost samoprocena sećanja ispitanika za prvi događaj iznosi 4.15, a za drugi 4.20), i t-testom proveri značajnost dobijenih razlika ($t(244) = -0.39$; $p > .05$), nije dobijena potvrda pretpostavke da sećanje na bliži događaj ispitanici procenjuju kao bogatije, preciznije i tačnije.

Međutim analizom razlika u prosečnoj proceni sećanja ispitanika od strane dva nezavisna procenjivača u okviru ova dva događaja dobijeni su donekle drugačiji rezultati. Prosečna procena sećanja ispitanika od strane dva nezavisna procenjivača značajno je viša (na nešto nižem nivou statističke značajnosti – 0.05) za sećanja ispitanika na smrt

Tita, u odnosu na sećanja o ubistvu Đinđića. Ako, možda previše slobodno, ponovo posmatramo navedene prosečne procene sećanja ispitanika od strane dva nezavisna procenjivača kao tačnije, objektivnije vrednosti sećanja, javlja se pitanje: U koliko se ispitanici zaista bolje sećaju smrti Tita (vremenski udaljenijeg događaja), zašto samoprocenjuju da se podjednako dobro sećaju ubistva Đinđića? Jedan od mogućih odgovora na navedeno pitanje je upravo i dati efekat vremenske distance. Moguće je da ljudi daju više vrednosti samoproceni sećanja na ubistvo Đinđića jer su svesni da se dati događaj odigrao skorije i samim tim je „logično“ da ga se i bolje sećaju. Takođe, moguće je da na dobijene rezultate ima uticaja i vreme kada je vršeno ispitivanje. Naime intervjui sa ispitanicima tokom kojih su prikupljeni podaci za ovo istraživanje su vođeni između 15. marta i 5. aprila, a samo nekoliko dana ranije obeležena je sedmogodišnjica od ubistva Zorana Đinđića, koju su mediji propratili. Naime data komemoracija praćena je putem štampanih i vizuelnih medija, što svakako otvara mogućnost da su se ispitanici tom prilikom podsetili datog događaja, ponovo o njemu razmišljali i razgovarali sa drugim osobama o istom, što nije slučaj sa drugim događajem. Međutim, navedenu pretpostavku treba uzeti sa oprezom jer u jednoj ranijoj studiji slični nalazi nisu potvrđeni. U navedenoj studiji je deo ispitanika ispitivan pre obeležavanja godišnjice od terorističkog napada na Sjedinjene Američke Države, i nakon obeležavanja godišnjice koja je takođe bila medijski praćena, i nisu dobijene nikakve značajne razlike u sećanjima ispitanika (Conway et al, 2009). Takođe, i ako je uticaj medija, kroz ponavljanje datog događaja na televiziji, radiju ili u štampi, i prikupljanje novih informacija značajno za održavanje blic sećanja, pretpostavlja se da je dati uticaj samo posredan. U izuzetno staroj studiji Kolgrouva iz 1899. u vezi ubistva Abrahama Linkolna, koje se odigralo 34 godine ranije, takođe su kod ispitanih osoba utvrđena blic sećanja, iako tada nije bilo televizije niti radija (Colgrove, 1899). Naravno, mnogo toga se u međuvremenu promenilo, a svakako je i neosporan ogroman uticaj koji svi oblici medija imaju danas.

Povezanost stava ispitanika i bogatstva i tačnosti sećanja na smrt Tita i Đinđića

Uočeno je da ljudi bolje pamte događaje koji su u skladu sa njihovim uverenjima, pa se pretpostavlja da će tako biti i u slučaju blic sećanja.

Pokazalo se da 65.8% ispitanika izražava pozitivan stav prema Titu kao političkoj figuri u našoj istoriji, 15.4% ima neutralan stav, dok 18.7% ispitanika poseduje negativan stav prema tom vođi. Slično, prema Zoranu Đinđiću, 61.8% ispitanika ima pozitivan stav, 19.5% neutralan, a negativan stav izražava 18.7% ispitanika. Dakle, ispitanici većinom imaju pozitivan stav prema obe političke figure.

Dobijene korelacije ukazuju na blagu, ali ipak značajnu povezanost između stava ispitanika o datim ličnostima i samoprocene sećanja na smrt Tita (0.23) i ubistvo

Zorana Đinđića (0.37) (obe su statistički značajne na nivou 0.01). Ovim pozitivnim korelacijama je potvrđena uloga stavova, vrednosti i interesovanja osobe pri formiranju blic sećanja, formulisana i u modelima nastanka i održavanja blic sećanja. Ranija istraživanja ukazuju na to da je prethodno znanje, vezano i sa samim stavovima osoba o istom, povezano sa datim događajem od glavnog značaja za formiranje blic sećanja, jer ono utiče na prikupljanje i organizovanje informacija, pa samim tim vodi detaljnijim i konzistentnijim sećanjima.

Upitani za procenu značajnosti i pozitivnosti Josipa Broza Tita kao političke figure u našoj istoriji veliki broj ispitanika je pitao da li je reč o stavu koji su imali onda, ili sad, i samim tim ukazali na promenu stava o datom vođi vremenom. Dakle, današnji stav koji ispitanici izražavaju o datim političkim figurama ne mora biti podudaran stavu koji su isti ispitanici imali u trenutku kada se odigrao dati događaj i urezao u njihovo pamćenje.

Zaključak

U sećanjima svake osobe ostaju trajno utisnuti izuzetni događaji, događaji koji su za datu osobu veoma važni, čije posledice individua procenjuje kao jako značajne i koji su snažno emocionalno obojeni. Takvi događaji, mogu biti veoma lični, karakteristični za jednu osobu. Međutim bogata i trajna sećanja mogu biti formirana i o izuzetnim društveno-političkim događajima, pa samim tim osim što su lična, ona su i kolektivna sećanja, sećanja veće grupe ljudi za koje ti društveno-politički događaji imaju značaja. Dva izuzetna društveno-politička događaja ispitivana u ovom radu, smrt Josipa Broza Tita i ubistvo Zorana Đinđića, svakako su bila značajna za većinu stanovnika naše zemlje. Retko koja osoba nije sa iznenađenjem i veoma burno emocionalno primila navedene vesti. Međutim, između ova dva događaja postoje i značajne razlike prevashodno s obzirom na različiti stepen neočekivanosti navedenih događaja. Ipak, iako smrt Tita s obzirom na starost i njegovo zdravstveno stanje nije bila toliko iznenadna kao ubistvo Đinđića, postoje druge karakteristike date situacije koje takođe utiču na urezivanje ovog događaju u pamćenje ispitanika. Naime, mnogo godina pre svoje smrti Tito je obožavan kao očinska figura koja brani i štiti sve stanovnike zemlje. S obzirom na navedeno, Titova smrt iako nije bila toliko iznenadna, svakako je bila vrlo šokantna za sve stanovnike zemlje. Kao što je i u ovom ispitivanju utvrđeno, dati događaj je za stanovnike bio veoma dramatičan, mnogi su plakali, a bila je prisutna i velika doza straha. Ljudi su se pitali šta će sada biti, nisu mogli da zamisle dalji tok života bez svog predsednika, što još jednom ukazuje na ogromnu procenu značaja i posledica datog društveno-političkog događaja. Takođe, tokom proteklog vremena došlo je i do promene mišljenja i stava o Titu u odnosu na mišljenje koje su imali za vreme njegovog života i vladavine, kod velikog broja stanovnika

(a kod mnogih i više puta u raznim smerovima), što ne smemo zanemariti prilikom razjašnjavanja veze između stava i sećanja na navedeni događaj.

Dakle, sećanja na navedeni događaj ukazuju na to da visok nivo neočekivanosti, iznenadnost događaja, nije nužan faktor za nastanak blic sećanja, kao što je u prvom modelu nastanka blic sećanja Kalika i Brauna tvrđeno (Brown & Kulik, 1977). Zapravo, emocionalni naboj koji dati događaj izaziva i procena značaja i posledica datog događaja, imaju mnogo više uticaja na formiranje i održavanje blic sećanja. Tome se pridružuje i lični stav ispitanika za koji je u ovom istraživanju utvrđena povezanost sa samoprocenama sećanja na date događaje. Navedeno ide u prilog, i kao posredna potvrda „emocionalno-integrativnog modela“ blic sećanja Finkenauerove i saradnika (po Curci & Luminet, 2009) koji ističu ulogu upravo navedenih faktora pri nastanku i održavanju blic sećanja.

Atentat na premijera „u sred bela dana, u sred Beograda“, kako su ga mnogi ispitanici opisali, bio je izuzetno šokantan za većinu stanovnika naše zemlje. Naravno da je ovaj događaj burno medijski praćen, štampa je bila pretrpana, dok je televizija prenosila snimke sa lica mesta. U radu je prikazano da se prema svojim karakteristikama bogatstvu i živosti sećanja ispitanika i na ovaj događaj mogu proglasiti blic sećanjima.

Mnogi ispitanici su tokom samog intervjua, pitani za svoja sećanja na ova dva izuzetna događaja, spontano isticali da se oni ne mogu porediti. Svakako su oba događaja neočekivanošću, emocionalnim nabojem koji izazivaju i značajem i posledicama koje sa sobom nose trajno urezani u pamćenje stanovnika, što se pokazalo i u istraživanju. Ali posmatrano u širem kontekstu, reč je o različitim političkim ličnostima, koji su radili i živeli u dosta drugačijim društveno-političkim okolnostima, i koji su pod drugačijim okolnostima izgubili život. Ovakve nepodudarnosti mogu biti i razlog mnoštva kontradiktornih nalaza dobijenih u studijama o blic sećanjima. No, opšti je zaključak, potvrđen i u našem istraživanju, da ljudi jako dugo i precizno pamte okolnosti u kojima su bili kada su čuli neku izuzetno važnu vest, te postojanje blic sećanja ne možemo negirati.

Literatura

Brown, R., & Kulik. J. (1977). Flashbulb memories. *Cognition*, 5, 73–99.

Conway, M. A. (1995). *Flashbulb memories*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Inc.

Conway, R.A., Skitka J. L., Hemmerich A.J., & Kershaw C. T. (2009). Flashbulb Memory for 11 September 2001. *Applied cognitive psychology*, 23, 605-623.

Curci, A., & Luminet, O. (2009). Flashbulb Memories for Expected Events: A Test of the Emotional-Integrative Model. *Applied cognitive psychology*, 23, 98-114.

Edery-Halpern, G., & Nachon, I. (2004). Distinctiveness in flashbulb memories: Comparative analysis of five terrorist attacks. *Memory*, 12/2, 147-157.

Finkenauer, C., Gisle L. & Luminet, O. (1997). When Individual Memories Are Socially Shaped: Flashbulb Memories of Sociopolitical Events. In J. W. Pennebaker, D. Paez & B. Rime (Eds.), *Collective Memory of Political Events* (pp. 191-208). Mahwah, New Jersey: LEA publishers.

Morse, K. C., Woodward, M. E., & Zweigenhaft, L.R. (2000). Gender Differences in Flashbulb Memories Elicited by the Clarence Thomas Hearings. *The Journal of Social Psychology*, 133/4, 453-458.

Neisser, U. (1982). Snapshots or benchmarks? In U. Neisser (Ed.), *Memory observed: Remembering in natural contexts* (pp. 43-48). San Francisco: W.H. Freeman.

Neisser, U. (2003). New Directions for Flashbulb Memories: Comments on the ACP Special Issue. *Applied cognitive psychology*, 23, 1149-1155.

**Milena Dulanović
and
Nebojša Petrović**

Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

**FLASHBULB MEMORIES -
MEMORIES OF EXTRAORDINARY
SOCIO-POLITICAL EVENTS**

Abstract

Extremely vivid, precise, detailed and long-term memories that arise after an unexpected, important and emotionally powerful events are known as flash bulb memory. The presented work has been dealt with the memory of two extraordinary socio-political events in our country, the death of former president of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, Josip Broz Tito and assassination of former Serbian Prime Minister Zoran Djindjic. The sample consisted of 123 respondents of both sexes, over forty years of age, from five cities in Serbia. Data were collected through semi standardized interviews, that was based on previously collected theoretical knowledge of flash bulb memories and that is designed for this research. Qualitative analysis of respondents' self-assessment of memory and an assessment by two independent evaluators confirm that those memories can be considered as flash bulb memories. The very high confidence of respondents in richness and "liveliness" of these memories, as well as their durability has been confirmed. The results indicate some differences in self-assessment of memory depending on the sex of respondents and attitude toward two political figures, but not on age neither place of residence.

Keywords: flash bulb memory, extraordinary events, social factors